

Lliçó inaugural

Reflexions entorn de la traducció

MARTHA TENNENT

Més que parlar avui de teories de la traducció, voldria esbossar ara unes reflexions generals per fer evident la seva necessitat i destacar la complexitat d'aquesta feina. Fa milers d'anys que existeix la traducció. Probablement, la Bíblia va ésser el primer llibre que va fer palesa la necessitat de traduir. Pensem que la Bíblia, el llibre més traduït de tots el temps, en ser traduïda a tantes llengües ha facilitat nombrosos contactes entre cultures i pobles i ha afavorit l'aparició de la figura del traductor. Des del començament de la divulgació de l'Evangeli, passant per la traducció de la Bíblia per Luter el 1522 i la del rei Jaume d'Anglaterra de l'any 1611 —encara la versió més estimada pels anglosaxons— fins a les traduccions catalanes de Carles Riba o la recent de la Bíblia interconfessional, l'activitat traductora bíblica no ha cessat mai i s'ha incrementat constantment. Tots els gèneres de la literatura tenen aquí un dels seus inicis: poesia, prosa, narrativa, etc. Els grecs van ser traduïts pels romans, i més tard pels àrabs. Gràcies a aquests últims, algunes obres d'Aristòtil van ésser conegudes a Occident. En general, el contacte entre civilitzacions coetànies ha propiciat la proliferació de traduccions.

La necessitat de conèixer altres cultures, d'aprendre d'elles i, d'alguna manera, poder participar en els sentiments i els costums d'altri ha estat allò que ha impulsat les feines de traducció. La traducció significa que hi ha la possibilitat d'eliminar l'aïllament dels pobles. A la llarga, la traducció troba aquí la seva força: participa amb profunditat en els canvis culturals dels pobles. El lector que s'acosta a un llibre traduït es veu confrontat amb noves idees i participa de diferents maneres de veure el món; per a aquest lector, la cultura pròpia ja no té un valor absolut.

La traducció ha enriquit les cultures i també les llengües. Amb els nous coneixements aportats, la gent concep el món i articula la realitat de maneres diferents. George Mounin diu que la mateixa experiència del món s'analitza de manera diversa en llengües diferents.¹ Ja l'any 1697 Leibniz opinava que la llengua forma el pensament, i no a la inversa. Més recentment, els lingüistes Edward Sapir i B.L. Whorf² expliquen que la nostra manera de pensar i conceptualitzar les coses està determinada per la llengua que parlem. És a dir, el llenguatge crea l'home. La realitat, explica Frederic Will,³ només es pot conèixer a través dels noms que posem a les coses i, per tant, la llengua

1. George Mounin, *Les problèmes théoriques de la traduction*. Paris: Gallimard, 1963.

2. Edward Sapir, *Language*. New York: Harcourt Brace, 1921, (2a. ed. Harvest Books, 1949) i B.L. Whorf, *Language, Thought and Reality*. Selected Writing, ed. J.B. Carroll, Cambridge, Mass: MIT Press.

3. Citat per Edwin Gentzler, *Contemporary Translation Theories* (London/New York: Routledge, 1993), p. 29.

és la creadora de la realitat. Segons Will, anomenar les coses és l'activitat fonamental de l'home. La identitat d'una persona ens ve donada pel seu nom. Una paraula per si sola només és un so; només té un significat potencial, el que vulguem donar-li en un moment determinat i en una situació específica. Precisament, com que les diferents llengües interpreten la realitat de manera diferent, la traducció serà sempre un procés discutible.

És cert que sempre hi haurà cultures allunyades de la nostra, cultures a les quals sempre serà difícil accedir, i és bo que sigui així, però també és innegable que el món s'encongeix i les cultures i els pobles s'apropen i, per tant, la necessitat de traduir creix. Vivim en un món obert, on els contactes entre pobles són continus. La televisió, la música i els grans èxits literaris arriben a qualsevol lloc del planeta. Per bé o per mal tots ens trobem afectats pels valors de Hollywood i la seva visió genuïna i viril del món de «Marlboro». D'altra banda, els estudis, cada vegada més desenvolupats en el camp de la ciència i de la medicina, han obert la porta a nous tipus de traduccions. Enfrontats a una malaltia cerquem una cura, i recorrem a l'ajuda d'un traductor per poder entendre les explicacions que ens donen en una altra llengua. La majoria de societats contemporànies, o són multilingües o estan en contacte amb més d'una llengua. Per tant, la internacionalització i la globalització dels nostres referents fan necessària una comunicació intercultural i interlingüística.

La traducció és, en el sentit més ampli, precisament això, comunicació intercultural, pas d'un context social i lingüístic a un altre. És l'aproximació de dos mons a través de la figura d'un mitjancer bilingüe, el traductor. Però perquè pugui existir la comunicació, fa falta que els que hi participen comparteixin el que Neubert⁴ anomena «coneixements mutus» i que tinguin experiències comunes. Si un astrofísic em parla de la «paradoxa d'Olbers» o un geòmetra em comenta que «la direcció asimptòtica d'una recta D obtinguda com a límit de la recta OM, essent O origen de l'espai puntual, admet una branca infinita», senzillament no existeix la comunicació, perquè no comparteixo, desafortunadament, els seus coneixements de la matèria. És com si em parlés en una llengua desconeguda. Anàlogament, aquest és el fenomen que es dona entre dues llengües. El traductor ha de servir de pont entre elles, entre els conceptes d'una cultura i els conceptes de l'altra.⁵ Neubert explica que una de les tasques principals del traductor és, precisament, determinar el que sap, i el que no sap, el lector potencial d'una traducció.

Traduir és interpretar, de la mateixa manera que llegir també ho és. George Steiner⁶ explica que la recepció de qualsevol missatge implica una traducció. Abans de tot, el traductor —igual que el receptor de qualsevol missatge, oral o escrit— ha d'interpretar el que vol dir l'emissor. Captar correctament les al·lusions de l'autor i transmetre-les al lector de la traducció requereix per part del traductor la possessió d'un bagatge cultural considerable. A vegades, la intenció de l'autor no correspon, de cap manera, a les expectatives del lector. Què ha de fer el traductor? Té una doble responsabilitat, envers l'obra original i envers el lector de la traducció. Com pot el traductor, per

4. Albert Neubert i Gregory M. Shreve, *Translation as Text* (Kent, Ohio/London: Kent State University Press, 1992).

5. Neubert, *op. cit.*, p. 54

6. George Steiner, *After Babel*. Oxford/New York: Oxford University Press, 1992. (second edition)

exemple, verbalitzar idees, sentiments, subtiletes que són alienes a la cultura que rep la traducció? Com es pot, en anglès, transmetre els graus de familiaritat que expressen en català «vostè, tu, i vós», si només existeix el «you» en anglès, i, per tant, no hi ha equivalència? És possible traduir els ideogrames xinesos que no contemplen temps verbals, ni posseeixen un verb equivalent a «ésser»?

Hi ha teòrics que opinen que la traducció no és possible. Fins i tot hi ha llibres amb títols com *Sobre la imposibilidad de la traducción*.⁷ És ben conegut l'aforisme italià «traduttore, traditore.» Alguns crítics, com L. Venuti, parlen de la violència infringida pels traductors als textos. Venuti arriba a comparar la traducció amb el terrorisme.⁸ És cert que hi ha sempre una pèrdua en una traducció (menys en el cas d'una traducció pragmàtica, com, per exemple, les instruccions, traduïdes del japonès, del vídeo que vam comprar a «El Corte Inglés» l'any passat).

Hi ha una pèrdua d'informació en el procés de la traducció quan no existeix una equivalència semàntica. Com traduiríem al català la paraula brasilera «arruço», que significa «recollir les deixalles de la recol·lecció del cafè i amuntegar-les en mig de les fileres d'arbres per tal de recuperar els grans de cafè extraviats»?⁹ Malgrat les dificultats, hem de creure que la traducció és possible i que podem produir textos traduïts amb resultats dignes i, en casos il·lustres, fins i tot excel·lents. Si alguna cosa es perd, també hi ha coses que guanyem.

En aquest sentit, voldria aportar unes consideracions de Joan Fuster, il·lustre escriptor i traductor, que va anotar en un dels seus dietaris —publicat pòstumament aquest any 1994—, referides a les traduccions poètiques. Fuster constata que, per raons de distància històrica, geogràfica i lingüística, la traducció comporta una pèrdua d'informació, però també hi ha, com dèiem, uns guanys. Diu l'escriptor valencià:

Agafem l'exemple de l'*Odissea*. Un lector català d'avui, en llegir-la a través de la versió de Riba, no hi veurà ni la meitat de les coses que hi veia un grec; però també en veurà unes altres que els grecs serien incapaçs de capir-hi. I això es deu no solament al fet que entre l'obra i el lector s'interposa Riba —i en cada traducció el corresponent traductor—, sinó també al fet que els lectors són *distints* i al fet que atribuïm, sense adonar-nos-en, alhora continguts que l'autor no hi posà— continguts, dit siga de passada, que no ens inventem del tot i que són fills de la nostra interpretació particular. Més gran fóra la diferència amb els grecs, si en comptes de tractar-se d'un lector català es tractava d'un lector rus o d'un lector japonès...¹⁰

A vegades, expliquen Baker i Kaplan, les estructures sintàctiques tenen les mateixes equivalències en una altra llengua, però, retòricament, tenen una altra finalitat. Aquests autors posen

7. De l'autor Damaso López García, Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 1991.

8. L. Venuti, *Translation as a Social Practice; or The Violence of Translation*, 1991., citat per Neubert, op.cit., p. 2.

9. Adaptat de Baker, op. cit., p.22.

10. Joan Fuster, *Dietari inèdit (31/VII/54-2/X/55)* Altea: Edicions Aigua de mar, 1994 [edició facsímil], pàg. 1.112.

l'exemple que tant l'anglès com el xinès escrit estàndard poden expressar un condicional no real, de l'estil de «Si el nas de Cleopatra hagués estat més llarg, la història del món hauria estat diferent». En aquest exemple les dues oracions contradiuen la realitat: el nas de Cleopatra no va ser més llarg i la història del món no ha estat diferent. Aquests tipus de frases són freqüents en anglès i català; veiem que s'utilitzen sovint a les pàgines d'esports. Però en xinès està considerat completament absurd discutir condicions que són contràries a la realitat, i només s'utilitzaria aquesta estructura per raons iròniques o per ridiculitzar a algú.¹¹

Hi ha llengües, com el català o l'anglès, on el significat de la frase depèn exclusivament de l'ordre de les paraules. No és el mateix «l'home va menjar el peix» que «El peix va menjar l'home».¹² Tanmateix, en rus «Ivan videl Borisa» o «Borisa videl Ivan» volen dir que «en Joan va veure en Boris».¹³

A vegades no existeix una equivalència semàntica ni cultural, com en el cas de la paraula que he comentat abans, «arruço», i es cerca el que Eugene Nida anomena «equivalència dinàmica», és a dir, equivalència d'efecte. Posaré, com a exemple, un fragment del poema anglès «Jabberwocky», de Lewis Carroll, que hi ha a la novel·la *Alícia a través de l'espill*, fet amb paraules inventades. El traductor, Andreu Viana, l'ha titulat «El Barboteixot» i li ha donat aquesta forma:

Era temps brillós: les eslludentes tolves
girclaven varrinant en les onacles;
assats mimayres eron los borogovis,
e.l bormi ratins abrisanava.¹⁴

Viana no podia traduir allò que en anglès era inventat i el que ha fet és buscar una equivalència d'efecte amb l'original.

Com tots sabem hi ha moltíssims tipus de textos amb funcions diferents. Poden informar o persuadir, descriure o narrar. Però la finalitat de tota traducció és transmetre la informació —el significat— de l'original sense canvis, i això vol dir transmetre la cultura implícita en la llengua de l'obra original, conservant l'estil, el registre, el ritme. La responsabilitat del traductor és gran i la seva tasca és bàsicament la de prendre decisions i la d'elegir entre diverses opcions. S'ha de tenir en compte la llengua, l'estructura, i el contingut. Entre les qualitats que ha de posseir tot traductor, cal destacar les següents: domini màxim de les llengües implicades, coneixements profunds de les dues cultures i amplis coneixements de la matèria de què tracta el text. Sobretot, s'ha de poder interpretar bé l'esperit de l'obra original i el to i l'actitud de l'autor. I per damunt de tot ha d'escriure bé en la seva llengua.

11. Exemple pres de Mona Baker i Robert Kaplan, *Translated! A new breed of bilingual dictionaries, Babel* (vol. 40, n°1, 1994).

12. Adaptat de Mona Baker, *In other Words: A Coursebook on Translation* (London/New York: Routledge, 1992), p. 110.

13. Lyons, 1968, citat per Baker, *op. cit.*, p. 110.

14. Lewis Carroll, *Alícia a través de l'espill* (trad. d'Amadeu Viana). Barcelona: Quaderns Crema, 1985, p. 37.

A més, pensem que, tal com s'explica a les modernes teories de la lingüística textual, qualsevol comunicació, verbal o escrita, —i, per tant, qualsevol traducció— ha de tenir coherència i cohesió. Mirem aquest text:

És ben sabut que els gats són més intel·ligents que els gossos. Per exemple, 3 de cada 4 jugadors de tennis prefereixen Coca Cola. Però existeixen altres maneres d'aprendre l'esperanto. En conclusió, voldria donar suport a aquesta campanya de neteja.¹⁵

Aquí tenim tots els elements de cohesió, però hi manca una qualitat essencial, la coherència, i sense coherència no hi ha comunicació. La cohesió serveix per connectar elements superficials i la coherència per proporcionar el sentit. Les oracions del text estan correctament construïdes i els connectors, «per exemple», «però», i «en conclusió», ocupen el lloc que els pertoca, però el significat que tenen les oracions en conjunt és inversemblant.

Un traductor ha de tenir sempre present a qui va dirigida la traducció i adaptar-la en conseqüència. Si prenem com a exemple un text de ciències, l'escriurem de forma diferent segons si va destinat a nens petits, a una conferència científica d'alt nivell, o a adults com a text de divulgació.

El traductor ha de saber «les fórmules» literàries de les llengües de les quals tradueix. Si el català diu «Hi havia una vegada una princesa...», s'ha de saber que en anglès seria «Once upon a time there was a princess». Cal dominar les frases fetes de les dues llengües. Si en català diem «blanc i negre», en anglès serà, canviant l'ordre, «black and white». I «ni cap ni peus» serà «ni pies ni cabeza» en castellà. Per preparar una «Crema amb ametlles» en català s'haurà d'utilitzar l'impersonal: «Es barreja el sucre i 2 ous amb la farina i la mantega. S'hi afegeix la llet i es posa al foc». Mentre que en castellà sovint s'utilitza l'infinitiu: «Mezclar el azúcar y dos huevos con la harina y la mantequilla. Añadir la leche y poner al fuego.» I l'anglès requereix l'imperatiu: «Mix the sugar and two eggs with the flour and butter. Add the milk and heat».¹⁶

Avui els estudis teòrics de traducció se centren més en el procés que en el producte. Però hi ha moltes altres maneres d'entendre la traducció. Es pot parlar de la traducció per contrast amb la interpretació, que és una traducció verbal que es produeix al mateix temps que l'emissió del text original. Es pot parlar de traduccions automàtiques a través d'ordinadors; de transliteració —passant d'un tipus d'escriptura a una altra, com de ciríl·lic a romànic; de traduccions literals, paraula per paraula; de traduccions lliures.

La meva intenció, com he dit a l'inici d'aquesta exposició, ha estat proposar uns punts de reflexió entorn de la traducció. Tal com diu Octavio Paz la multiplicitat de les llengües és una representació de la confusió babel·lica que ens rodeja, però la possibilitat de traduir d'una llengua a una altra demostra que l'esperit és un.¹⁷ Si el món és ric perquè posseeix un aparador ple de cultures diverses, també ho és perquè totes elles són manifestacions d'un mateix i valuós esperit humà.

15. L'escrit ha estat inspirat en un text de Christiane Nord, *Test Analysis in Translation* (Amsterdam/Atlanta, Ga.: Rodopi), p. 13.

16. Adaptat d'una conferència de Joaquim Mallafrè, *Bases d'una traducció literària*, el 21 d'abril, 1994, a la Facultat de Traducció i Interpretació d'Osona, EUV.

17. Octavio Paz, *Traducción: Literatura y literalidad*. Barcelona: Tusquets Editores, 3a.ed., 1990.